Огнев'юк В.О.

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ТА ЇЇ МІСЦЕ В СТРУКТУРІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ФЕНОМЕНУ ОСВІТИ

Починаючи з найдавніших часів, освіта, як сфера у якій відбувається відтворення суспільства, завжди привертала й продовжує привертати увагу дослідників, але, як це не парадоксально, наукового напряму, що всебічно досліджує освіту не існує й до нині. У наш час, коли цивілізаційний розвиток суспільства усе більше стає залежним від рівня освіченості кожного його члена, вміння гармонійно жити з природнім середовищем і вміло користуватися досягненнями науки та новітніми технологіями, дослідження освіти має стати одним із важливих наукових пріоритетів. Феномен освіти визначається її впливом на розвиток людини та суспільства. XIX і XX століття переконливо довели, що тільки суспільство яке дбає про створення умов, механізмів, засобів і можливостей для особистісного розвитку людини, умов для її соціалізації та ідентифікації, як члена суспільства, може забезпечити відтворення цивілізаційних засад свого функціонування і розвитку. Людина, як вважає П. Слотердайк, наділена пристрасною тягою до "ідентичності". " В нас,- зазначає він,- начебто запрограмований формальний Ніхто – як носій наших соціальних ідентифікацій"(8.139) Відтак людина завжди прагне до перетворення народженого Ніхто в ідентифіковане Я. І освіта супроводжує процес формування Я. Долучаючи кожне нове покоління до цивілізаційного контексту, освіта забезпечує наступність суспільного розвитку та примноження культурного досвіду відповідно до викликів, що постійно змінюються. При цьому варто зазначити, що кожне нове покоління має витрачати час і зусилля на засвоєння надбань усіх попередніх поколінь, але у значно більших масштабах. В живому організмі суспільства освіта є аналогом змістового ланцюжка спіралі ДНК в організмі людини, оскільки здійснює трансформацію життєво необхідної інформації у тілі суспільства, а

геномами, що розшифровуються кожним індивідуумом, виступають найкращі взірці духовності, культури, науки і практики.

Процес "духовного народження" людини постійно зіштовхується із внутрішнім опором, проходить крізь періоди криз та нових ініціацій. Подібні процеси відбуваються і у сфері освіти, оскільки вони складаються із множини суб’єкт-суб'єктних взаємодій.

Відтак необхідність всебічних і системних досліджень сфери освіти на основі інтеграції та поєднання зусиль різних наукових галузей, спрямованих на вироблення найбільш ефективних, як особистісних так і суспільних освітніх стратегій, стає очевидною потребою. Філософи, історики, соціологи, економісти, культурологи, політологи, психологи, футурологи і, насамперед вчені-педагоги, зосереджуючись на дослідженнях у сфері освіти, зможуть знайти найбільш оптимальні шляхи ідентифікації Я і цивілізаційного відтворення суспільства та його переходу на інтелектуально вмотивований шлях розвитку.

Здійснювані філософією дослідження у сфері освіти, піднесло ідею освіти до рівня вселюдського феномену, проте філософія, в силу своєї місії, не досліджує специфічні проблеми, що належать до інших галузей знання, якщо, звичайно, вони не розкривають загальні тенденції розвитку. Зосереджуючись на дослідженні феномену освіти, розвитку ідеї освіти та ідей в освіті, цілей і результатів освіти філософія, як наука теоретико-методологічного спрямування, забезпечує осягнення найбільш сутнісних проблем і взаємозв’язків у сфері освіти, відкриваючи широкий простір для формування нового наукового напрямку – освітології. На цій науковій магістралі філософія не тільки зберігатиме, а й посилюватиме свій вплив у пізнанні освіти, оскільки тільки вона спроможна осягнути її цілісність.

Поняття "філософія освіти" вперше з'являється у другій половині XIX століття, коли у розвинених країнах Європи і США сформувалися національні системи освіти, але її формування як галузі знання відбувалося упродовж XX та продовжує відбуватися на початку XXI століття, саме у

цей період освіта набула визначального впливу на суспільні трансформації, а наука обґрунтувала необхідність її пріоритетного розвитку.

Відтак дискусії щодо статусу і змісту філософії освіти, що розгорнулися у другій половині XX століття не вщухають і досі. Складнощі у її становленні та утвердженні значною мірою пов'язані із композицією дуалізму - філософією та освітою, що спричиняє певну невизначеність предметного поля досліджень, а відтак дискусії з цього приводу серед різних філософсько-освітніх напрямів. Особливо гостро проблеми філософії освіти точилися в англо-американському середовищі у другій половині XX століття. Так, наприклад у США, представники аналітичної філософії освіти під час щорічних зустрічей Товариства філософії освіти, змушені були вести дискусії у готельних номерах, оскільки феноменологи не давали їм доступу до участі у програмах конференцій. З 1966 року, після упровадження серед філософів принципу "живи і дай жити іншим", становище змінилося. Але залишилася проблема різного розуміння філософії освіти представниками основних філософських шкіл. Значні дискусії щодо філософії освіти у другій половині XX сторіччя розгорнулися між течіями аналітичної філософії, екзистенціалізму, експеременталізму, марксизму, неолібералізму, позитивізму, постмодернізму, прагматизму, психоаналізу, фемінізму, феноменології тощо. Представники аналітичної філософії сформували ставлення до освіти як практичного мистецтва, що спирається на наукове підґрунтя й сприяє просуванню учня в напрямі істинного знання та розвиває його раціональне мислення, а розвиток розумових здібностей для прихильників аналітичної філософії є найбільшою цінністю в освіті. Експеременталісти за базову основу прийняли парадигму ефективних форм діяльності, що має забезпечувати високу якість та глибину набутих знань. Найбільш радикальною формою експеременталізму став соціальний реконструктивізм, що скеровує до перетворення навчальних закладів у провідні центри перебудови суспільства. В екзистенційній філософській рефлексії освіта є процесом розвитку вільних і самоактуалізованих

особистостей. Відтак пізнання сутності людини, спирання, як говорили софісти на своє Я та розкриття морального Я для екзистенціалістів є платформою у розвитку освіти. Завоювання внутрішньої духовної свободи кожною окремою людиною є головною цінністю екзистенційної філософії освіти.

Найбільший вплив на філософію освіти другої половини XX століття, як стверджує Стенфордська енциклопедія філософії, мали праці Річарда Пітерса, Пола Хірста та Ізраеля Шеффлера.

Професор філософії освіти в Інституті педагогіки Лондонського університету Річард Пітерс є одним з класиків аналітичної філософії. Концепція освіти Р. Пітерса вибудувана на ціннісній структурі освіти та її формуючій функції. У своїй праці "Етика і освіта" він інтерпретує поняття "освіта", як зумисного передання, дійсно цінного знання, морально прийнятними способами. Освічена людина, за Пітерсом, повинна володіти цілісним обсягом знань, або інакше понятійною схемою, а не ізольованими вміннями і навиками; бути перетвореною цими уявленнями таким чином, щоб знання, наприклад, історії, впливало на те, як людина сприймає архітектуру, або соціальні інституції; надавати перевагу, неявно сформованим стандартам і нормам, в освоєнні способів розуміння світу; мати власну позицію, тобто здібність застосовувати наукове розуміння в широкому контексті світосприйняття.

Пол Хірст – професор Кембриджського університету є одним із провідних учених з питань глобалізму та його впливу на розвиток сучасного суспільства. Головним його науковим посилом є спроба переконати провідні еліти в тому, що суспільство не є безпорадним перед неконтрольованими глобальними процесами. Значну роль у цьому він відводить освіті де формується світогляд провідних еліт. Хірсту належать різнопланові дослідження життя сучасного суспільства: від проблем представницької демократії до питань влади і війни у XXI столітті; соціальних прав,

статистики і плюралізму. Крізь призму розглядуваних проблем П. Хірстом постає модель сучасної освіти у контексті соціального реконструктивізму.

Одним з яскравих представників аналітичної філософії є Ізраель Шеффер – професор Університету в Ідіанополісі, автор відомої в англомовному світі праці "Наука і об'єктивність" обстоює погляд на освіту, як процес інтерпретації змісту, завдяки чому і досягається істина та усвідомлюється її значення відтак школи повинні стояти в стороні від життя.

Як можемо бачити, філософія освіти в англо-американському просторі стала однією з найбільш плюралістичних наукових дисциплін, вона об’єднала індивідуальні дослідження, різноманітні філософські школи і течії з властивими для них інтелектуальними рефлексіями над освітою. У різних країнах світу – Нідерланди, Німеччина, Росія, США, Франція, Японія тощо – науковці напрацювали свої специфічні традиції та шляхи інституалізації філософії освіти в академічну науку. (9) Упродовж останніх двох десятиліть за межами України питанням філософії освіти присвячено чимало наукових праць, стали видаватися кілька міжнародних наукових журналів – Educational Philosophy and Theory (Освітня філософія та теорія), Educational Theory (Освітня теорія), Journal of Philosophy of Education (Журнал з філософії освіти), Studies in Philosophy and Education (Вчення з філософії та освіти), Theory and Research in Education (Теорія та дослідження в освіті.)

Як показує аналіз публікацій зарубіжних філософів, на теренах філософії освіти відбувається своєрідна війна інтелектуальних парадигм. Представники школи аналітичної філософії освіти вважали постмодерністські праці малозрозумілими, а постмодерністи, як правило, не визнавали наукових підходів своїх опонентів. Як наслідок - галузь філософії освіти стала ще більш не визначеною. Дискусія розгорталася не тільки довкола питання

" що є філософією освіти ?", а й " хто і чому вважається філософом освіти?", "чи є потреба в філософії освіти у контексті постмодернізму?" та інших, що засвідчує не тільки наявність плюралізму думок, а й

концептуальну не визначеність. Такі дискусії були започатковані 1969 року, коли світ побачила праця Д. Лукача – угорського філософа-марксиста "Що таке філософія освіти?"

Проте найбільш впливовою залишалася аналітична школа філософії освіти. Аналітична традиція філософії освіти започаткована Платоном, набула сучасної інтерпретації завдяки праці С.Д. Харді "Правда і брехня в освітній теорії", що видавалася у 1941 та 1962 роках й була зосереджена на критичному аналізі принципу природовідповідності у навчанні та вихованні дітей, зокрема праць Дж.Дьюї. Харді, так само як і відомий засновник кембриджської школи аналітики Л. Вітгенштайн, звертав увагу на логіко-лінгвістичні особливості аналізу досліджуваних явищ і процесів, адже за твердженням Вітгенштайна: "Мета філософії – логічне пояснення думок", а її підсумок - "не "філософські судження", а пояснення суджень."(2.41) Аналітична філософія освіти, яка домінувала в англомовному світі до 70-х років минулого століття, через свою зосередженість на мовному аналізуванні, була гостро критикованою й поступилася новим підходам – індивідуалізму, комунітаризму, громадянській освіті, інклюзивному навчанню тощо. З початку 90-х років філософія освіти англомовного світу вийшла на якісно новий рівень, а наукові дослідження у цій галузі філософії стали більш співзвучними із проблематикою загальної філософії.

Філософія освіти, у своєму новому форматі кінця XX століття, прирівнювалася до інших прикладних галузей філософії - філософії права, філософії науки, філософії медицини тощо. Привертає увагу те, що дуальна природа філософії освіти, оскільки, як зазначалося вище, вона є похідною від двох складових – філософії та освіти, традиційно пов’язаних з теорією та практикою - базовими філософськими питаннями (на зразок природи знань), все більше впливає на проблематику наукових досліджень, філософи освіти стали перейматися і більш специфічними проблемами, що випливають з освітньої практики. Відтак більшість базових проблем філософії освіти були спрямовані на з’ясування питань: Що є первинними цілями та

визначальними ідеалами освіти? Що є визначальним критерієм для оцінювання освітніх зусиль, інститутів, освітньої практики та результатів освітньої діяльності?(10)

З'ясування поставлених питань в англомовному філософському середовищі дало новий поштовх для розвитку філософії освіти та пожвавило дискурс стосовно предметного поля досліджень. Найчастіше філософія освіти, постає як вчення про мету, процес, природу, ідеали та результати освіти. Вона розглядається як галузь прикладної філософії, що бере початок від традиційних галузей філософії (онтології, етики, епістемології тощо) та їх підходів для того, щоб підняти питання про освітню політику, людський розвиток, теорію навчального змісту.(11)

Та все ж філософія освіти продовжує тяжіти до всеохопності, що пояснюється багатогранністю сфери освіти та невичерпною кількістю питань, що можуть бути цікавими для філософії, що дає нові підстави для її критики. У 2003 році Д.Куррен зробив спробу узагальнити усі напрацювання у галузі філософії освіти, як наслідок - його книга "Компаньйон філософії освіти" має 45 розділів та понад шістсот сторінок тексту. Прагнення всеохопності, що є притаманним для філософії освіти стало, майже, нездоланною перепоною у її розвитку. Упродовж останнього десятиліття у США намітилася тенденція скерування філософії освіти у процесуальну складову освіти. Але, за будь яких обставин, процесуальні питання навчання не можуть бути пріоритетом філософії освіти, а такий відомий дослідник як Кларк Керр - вважає що питання освітнього процесу загалом не є предметом наукового дослідження. Зазначене аргументується тим, що освітній процес це "нормативна ініціація". Така позиція спростовується чисельними та відомими дослідженнями вчених педагогів, у тому числі українськими. Але означене засвідчує, що філософи освіти доволі часто перетинають кордони суміжних галузей знання, зокрема педагогіки. Причиною цього є предметна не визначеність філософії освіти, характерна як для зарубіжних, так і для вітчизняних філософських шкіл.

На східноєвропейському освітньому просторі проблематика філософії освіти також не залишилася поза увагою дослідників. Одним з перших у форматі філософії освіти стало видання відомого російського філософа і вченого-педагога С.Й. Гессена. "Основи педагогіки. Вступ до прикладної філософії".(3). У вступі С.Й. Гессен зазначав:"Завдання цієї книги – з'ясування поняття і сутності освіти".(3.22.) Освіта, у його розумінні, не що інше, як культура індивіда.(3.35) Як бачимо, розставлені акценти цілковито відповідають сучасному розумінню досліджуваних філософією освіти проблем. Розуміння філософії освіти, як прикладної філософії, близьке до американської та британської філософських шкіл. Про різне бачення філософії освіти, а також заперечення цієї галузі наукових знань російськими дослідниками сказано достатньо.(4.81-89) Російський вчений Б.С.Гершунський, на відміну від багатьох своїх колег, не вважає філософію освіти прикладною філософією, він стверджує, що філософія освіти: "Це цілком самостійна галузь наукових знань, фундаментом яких є не стільки загально філософське вчення, скільки об'єктивні закономірності розвитку власне освітньої сфери в усіх аспектах її існування. Філософія освіти, асимілюючи усі ці знання у їх найбільш загальному концептуальному вигляді, є за своєю сутністю, науково обґрунтованою і загально визнаною науковою парадигмою…".(4.89) Проте далеко не усі російські філософи поділяють твердження Гершунського щодо єдиної філософської парадигми освіти.

В українській філософській думці питання єдиної філософської парадигми освіти не ставиться, навпаки пропонується враховувати наявність міжпарадигмального освітнього простору, як явища характерного не тільки для трансформаційних, а й суспільств у яких домінують ліберальні цінності.(7. 36-48) Загалом українські вчені не мають загальноприйнятного тлумачення філософії освіти та предмету її досліджень, що може свідчити про незавершеність процесу становлення філософії освіти як науки. На що звертає увагу президент Академії педагогічних наук, академік В.Г.Кремень:

"… цей термін, як і предмет, потребує подальшого обговорення й уточнення, адже проблемне поле філософії освіти ще не склалося, хоча вже стали очевидними деякі напрямки, які виявляють місце освіти в життєдіяльності суспільства й становленні людини."(6.481) На думку В. Г. Кременя, предметом дослідження філософії освіти є цілі, цінності, ідеали освіти в сучасному суспільстві, їхнє співвідношення з технологіями і практичними засобами, а також аналіз результатів та критеріїв їхньої оцінки. При цьому відомий вчений зазначає, що у зазначеному контексті утворюється суперечлива система, аналіз якої виявляє дисгармонійність, неузгодженість і неадекватність компонентів системи. "Важливе значення для визначення сутності філософії освіти, на думку В.Г.Кременя, має з'ясування того, чим відрізняється "освічена людина" від "людини знаючої і компетентної", і що таке "людина культурна"- складний результат духовного розвитку чи просто "освічена або навчена".(6.482-483) Інший сучасний український філософ В.П.Андрущенко зазначає: "філософія … постає у якості теорії освіти. Оскільки ж філософське засвоєння світу розгортається як осягнення всезагального, вона (філософія) виконує в освіті методологічну функцію, визначення способу здійснення якої складає предметне поле такого напряму філософствування як філософії освіти"(1. 354) В.Андрущенко та В.Лутай у статті, що опублікована в "Енциклопедії освіти" запропонували розглядати концепцію філософії освіти через "певну систему принципів":

- постійну конкуренцію (суперечностей) "між двома протилежними тенденціями – індивідуальною і колективістською";
- подолання однобічного підходу у розумінні проблем суспільного розвитку;
- діалектичне зведення протилежностей в нескінченності до розв’язання їх загальної сутності;
- нової діалектики тобто розв’язання суперечностей "діалоговими методами"(5. 960-961).

Відтак можемо переконатися, що предметне поле філософії освіти залишається дискусійним. Загалом українські філософи продовжують працювати над виробленням концептуального бачення філософії освіти. Починаючи з другої половини 90-х років в Україні, проведено декілька національних конференцій та методологічних семінарів, видано десятки монографічних досліджень та збірників наукових статей, зі спеціальності "філософія освіти" успішно захищаються наукові дисертації, започатковано видання наукових журналів тощо. Знаковими подіями для філософії освіти стало видання "Енциклопедії освіти" здійснене вченими Академії педагогічних наук України, а також поява у структурі Академії - відділення філософії освіти.

Виходячи з аналізу надбань вітчизняних і зарубіжних філософів освіти можемо зробити деякі висновки:

- філософія освіти є закономірним явищем в науці яка адекватно реагує на зміни суспільного статусу освіти в умовах глобальної конкуренції та переходу до моделі сталого людського розвитку яка ґрунтується на концепції суспільства знань та парадигмі освіти упродовж життя;

- філософія освіти, як наукова галузь теоретико-методологічного спрямування підійшла до більш чіткого окреслення свого предметно-наукового поля, спираючись на раціональні методи, вона прагне створити цілісну картину сфери освіти та відносин людини у ній, виробити систему знань про фундаментальні засади її розвитку;

- філософія освіти, перебуваючи у тісній взаємодії з педагогікою, психологією та іншими галузями науки має зосередитися на всебічному осмисленні освітніх ідей, оскільки як зазначав Ісая Берлін:"…великі зрушення починалися з ідей, які народилися в людських головах";

- філософія освіти, хоч і здійснює найбільш сутнісні теоретичні узагальнення у сфері освіти, але зважаючи на багатоманітність та специфіку проблем, всебічне й комплексне дослідження освіти має забезпечуватися

інтегрованими зусиллями різних галузей наук, що об'єднуватимуться науковим напрямом освітології.

Упродовж останніх десятиліть розвиток освіти став об'єктом спеціальних досліджень різних галузей знання. Питання аксіології, онтології, логіки, методології, етики освіти знайшли своє відображення в дослідженнях з філософії освіти. Загальновідомими є завдання, що реалізуються педагогікою, адже педагогіка, як соціальна наука, зосереджена на теорії та закономірностях навчання, виховання і соціалізації людини, а відтак не спроможна охопити усю сферу освіти, її цілісний феномен та закономірності розвитку. До сьогодні не існує наукового напряму у рамках якого освіта вивчалася б як цілісне явище, а між предметна координація та інтеграції сприятиме дослідженню розвитку освіти у сукупності усіх чинників, що мають вплив на неї та упосліджений нею вплив на суспільство. Такою наукою може стати **освітологія**. У 1996 році мною вперше було використано поняття **освітологія** і лише тепер випала нагода обґрунтувати закономірність появи науки про освіту.

Освітологія має інтегрувати усі напрями наукових досліджень у сфері освіти й запропонувати новітні шляхи розвитку сфери, що без перебільшення стала сферою цивілізаційного творення. **Освітологія** як науковий напрям головним завдання якого є розвиток сфери освіти як цілісного суспільного феномену, що сприяє духовному, культурному, соціально-економічному і науково-технологічному функціонуванню, відтворенню і розвитку суспільства. **Освітологія** покликана зосередити свій науковий інструментарій на філософії, історії та соціології освіти, практичних завданнях пов'язаних з економікою освіти, освітньою політикою, удосконаленням освіти та прогнозуванням її розвитку, а також на процесі становлення суспільства освіченої людини, формуванні сукупного інтелекту суспільства та розвитку сучасної цивілізації як цивілізації освіти і науки.

Поява освітології зумовлена логікою розвитку суспільства і освіти, а саме:

- зростаючою роллю освіти в розвитку сучасної цивілізації та її впливом на особистісне становлення людини, мікро і макро процеси розвитку, а також потребою вивчення усіх потенційних можливостей освіти;

- глобалізацією яка спонукає до формування єдиного освітнього простору та вироблення універсалій освіти;

- необхідністю вироблення актуальної освітньої політики, принципів та стратегічних напрямів її розвитку;

- переходом до масової освіти, не тільки загальної середньої, а й вищої, що загострює проблему підготовки інтелектуальної еліти суспільства та виокремлює роль освітології в царині суспільних наук;

- інтелектуалізацію економіки та усіх сфер суспільного життя,

трансформацією освіти у сферу людського капіталу та її перетворення в рушія суспільного розвитку;

- потребою осягнення наукового спадку філософів, педагогів, психологів, політичних і громадських діячів про освіту, як особливу сферу людської діяльності і суспільний інститут, що виокремлює науку про освіту як самостійну галузь знання;

- розмежуванням та окресленням поля наукових досліджень між філософією освіти, педагогікою та іншими науками, а також потребую в інтеграції їх зусиль у межах одного наукового напряму.

Оскільки **освітологія** має розглядати освіту, як сферу, що перебуває процесі сталого розвитку, відтак об’єктом її дослідження є сфера освіти, а предметом – наявні системи та підсистеми освіти .

Перед освітологією, як самостійною наукою, можуть стояти наступні завдання:

- цілісне дослідження сфери освіти у різних площинах, вимірах, співвідношеннях та взаємозв’язках з метою виявлення закономірностей і тенденцій її розвитку;

- аналізування процесів, що відбувалися, відбуваються і будуть відбуватися в освіті з метою виявлення "точок біфуркації" та найбільш важливих чинників впливу на освіту з метою футурологічного прогнозування;
- опис і співставлення різних освітніх систем з метою виділення загальних характеристик та притаманних їм особливостей;
- прогнозування розвитку освіти, аналіз і вироблення принципів освітньої політики;
- окреслення категорій наукового апарату;
- створення методологічної бази для прикладних досліджень у сфері освіти;
- розроблення фундаментальних проблем.

Успішне розв'язання визначених завдань можливе на основі застосування сукупності наукових методів і принципів, що успішно використовуються у царині соціально-гуманітарних наук, насамперед, це стосується наступних принципів:

- гуманізму;
- аполітичності;
- плюралізму;
- відносності результатів;
- взаємозалежності і розвитку;
- наукового абстрагування;
- зв’язку з практикою тощо.

Проблемне поле освітології визначається її специфікою, а відтак вивчення специфіки різних систем та підсистем освіти та їх взаємодії, порівняння і визначення місця різних елементів освіти у сфері, а також вивчення історії розвитку освіти в різних суспільствах і культурах, дослідження різних варіантів впливу та взаємопроникнення, наукове прогнозування розвитку освіти - складатимуть зміст досліджень.

Література і джерела:

1. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю. – К.: Знання України, 2004. – 804 с.

2. Вітгенштайн Людвіг Tractatus Logico – Philosophicus; Філософські дослідження. – К.: Основи, 1995. – 311с.

3. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / Отв. ред. и сост. П.В. Алексеев. – М.: «Школа - Пресс», 1995. – 448с.

4. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века. (В поисках практико – ориентированных образовательных концепций) – М.: Изд-во «Совершенство», 1998. – 608 с.

5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040с.

6. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. – К. : Грамота, 2007. – 576 с.

7. Огнев'юк В.О. Освіта міжпарадигмального періоду. – К.: Нова парадигма, 2005. – № 50. – С. 36-48.

8.Слотердайк П. Критика цинического раз ума./ Петер Слотердайк; пер. с нем. А. Перцева; испр. изд-е. – Екатеренбург: У- Фактория, М.: АСТ Москва, 2009, -800 с.

9. http://plato.stanford.edu/entries/education-philosophy/

10.http://www.britannica.com/EBchecked/topic/179491/philosophy-of-education

11. http://dic.academic.ru/dic.nsf/enwiki/15345